

Materiały faktograficzne

Łukasz Bajda

Waloryzacja potencjału turystyczno-kulturowego powiatu bieszczadzkiego (kwiecień-maj 2012)

1. Dane dotyczące przebiegu badania

Obszar badania: powiat bieszczadzki

Lokalizacja: województwo podkarpackie

Zasięg: mikroregion

Metodologia: metoda oceny potencjału turystyczno-kulturowego mikroregionów zawarta w: Mikos von Rohrscheidt A., 2010, *Turystyka kulturowa. Fenomen, potencjał, perspektywy* (Wyd.2) Wyd. KulTour.pl, Poznań.

Kwerenda źródłowa literatury i materiałów kwiecień 2012

Zapytania waloryzacyjne w obiektach i wizje lokalne: kwiecień 2012,

Badania terenowe: kwiecień-maj 2012,

Przeprowadzający badanie terenowe: Łukasz Bajda

Data wypełnienia formularza: 30 maja - 29 czerwca 2012

2. Ankieta waloryzacyjna

Kategoria I: Potencjalne cele turystyki kulturowej

I.A: Zabytki:

I.A. a) Obiekty sakralne:

Inne sanktuarium tej rangi lub sanktuarium o znaczeniu regionalnym bez historycznego kultu (za pierwsze dwa) (3)

Sanktuarium Matki Bożej Bieszczadzkiej w Ustrzykach Dolnych-Jasieniu, (3)

Inna świątynia innych wyznań i religii Z (2)

Greckokatolicka cerkiew parafialna pw. Zaśnięcia Matki Bożej w Ustrzykach Dolnych, (2)

Inny obiekt sakralny o znacznych walorach architektonicznych (za pierwsze trzy) (4)

Dawna cerkiew greckokatolicka pw. św. Michała Archanioła w Smolniku – trwają zaawansowane starania o wpisanie obiektu na Listę Dziedzictwa UNESCO, (4)

Dawna cerkiew greckokatolicka pw. Narodzenia Matki Bożej w Krościenku, (4)

Dawna cerkiew greckokatolicka pw. Opieki Matki Bożej w Równi, (4)

I.A. b) Zamki i pałace:

Brak

I.A. c) Inne zabytkowe obiekty architektoniczne i techniczne:

Historyczny zespół urbanistyczny z rynkiem, zachowany we fragmentach (pierwsze dwa) (3)

Centrum Ustrzyk Dolnych (fragmenty dawnej zabudowy, dawny rynek – obecnie skwer), (3)

Pojedyncze zabytki związane z dziejami innych grup etnicznych ZD (za pierwsze dwa*) (4)
Dawna cerkiew greckokatolicka w Michniowcu, (4)
Dawna cerkiew greckokatolicka w Hoszowie, (4)
 Częściowo zniszczone lub niedostępne obiekty związane z innymi grupami etnicznymi (pierwsze dwa) (1)
Pozostałości cmentarza ewangelickiego w Bandrowie, (1)
Ruina cerkwi w Krywem, (1)
 Zabytek techniki/obiekt przemysłowy o znaczeniu regionalnym (do trzech) (3)
Ustrzyki Dolne – zabudowania rafinerii „Fanto”, (3)
Kopalnia ropy naftowej w Ropience, (3)
Kopalnia ropy naftowej Łodyna-Brzegi, (3)

I.A. d) Obiekty militarne:

Brak

Dodatkowe punkty za wszystkie obiekty wpisanych powyżej klas:

Brak

I.B. Miejsca historyczne lub znaczące:

I.B. a) Budowle historyczne i monumenty:

Miejsca związane z biografią osób o międzynarodowym znaczeniu (pierwsze trzy) (3)
Arlamów – dawny rządowy ośrodek wypoczynkowy, miejsce polowań prominentów krajowych i zagranicznych; tutaj internowano Lecha Wałęsę, (3)
Tarnica (1346 m.) – najwyższy szczyt Bieszczadów, na wierzchołku krzyż upamiętniający bieszczadzkie pobyty ks. Karola Wojtyły, przyszłego papieża Jana Pawła II, (3)

I.B. b) Cmentarze historyczne (2 pkt):

Inny cmentarz zabytkowy z ciekawymi obiektami sztuki sepulkralnej*** (do dwóch) ZD (1)
Cmentarz żydowski w Lutowiskach (1)
Cmentarz greckokatolicki w Brzegach Górnych (1)

I.C) Pojedyncze dzieła sztuki:

Pojedyncze obiekty sztuki o znaczeniu regionalnym (do trzech) (3)
Płyta nagrobna Fieronii z Dubrawskich Orlickiej † 1640, obok cerkwi w Chmielu (najstarsza w regionie), (3)

I.D. Muzea i wystawy (w tym skanseny, galerie, muzea techniki)

Muzea o znaczeniu regionalnym (do trzech) (5)
Muzeum Młynarstwa i Wsi w Ustrzykach Dolnych, (5)
Muzeum Przyrodnicze Bieszczadzkiego Parku Narodowego w Ustrzykach Dolnych, (5)
Ekspozycja w dawnej cerkwi w Bystrym, należącej do Bieszczadzkiego Oddziału TOnZ, (5)

Przy wszystkich uwzględnionych powyżej muzeach i ekspozycjach **dodatkowe** punkty za:

Przewodnicy obiektowi stali (2)
Muzeum Przyrodnicze BdPN w Ustrzykach Dolnych, (2)
 Sklep muzealny otwarty w godzinach pracy muzeum (1)
Muzeum Młynarstwa i Wsi w Ustrzykach Dolnych, (1)
 Przy muzeach regionalnych i lokalnych punkty dodatkowe za:
 Stałe godziny otwarcia (1)
Muzeum Przyrodnicze BdPN w Ustrzykach Dolnych, (1)
Muzeum Młynarstwa i Wsi w Ustrzykach Dolnych, (1)

Własny materiał informacyjny, opracowania mniejsze (brozury, foldery) (1)
Muzeum Przyrodnicze BdPN w Ustrzykach Dolnych, (1)

I.E. Eventy kulturowe:

Regularne eventy kultury masowej o znaczeniu krajowym (do trzech) (6)
Karpacki Jarmark Turystyczny w Ustrzykach Dolnych, (6)
Przegląd Filmów Górskich w Ustrzykach Dolnych, (6)
Regularne eventy kultury masowej o znaczeniu regionalnym (do trzech) (4)
Targi Końskie w Lutowiskach, (4)
Dzień Żubra w Lutowiskach, (4)
Święto Chleba w Dźwiniaczu Dolnym, (4)

I.F. Funkcjonujące zakłady przemysłowe:

Brak obiektów z ofertą turystyczną czy kulturową

I.G. Kulturowo znacząca oferta przyrodnicza:

ZOO, Akwaria, Parki Dzikich Zwierząt, inne duże obiekty zoologiczne (za każdy do trzech) (4)
Zagroda żubrów w miejscowości Muczne – główna atrakcja Leśnego Kompleksu Promocyjnego „Lasy Bieszczadzkie”, (4)
Park Narodowy z Muzeum Przyrodniczym na terenie regionu (za każdy) (8)
Bieszczadzki Park Narodowy z Muzeum Przyrodniczym BdPN w Ustrzykach Dolnych, (8)
Park Krajobrazowy na terenie regionu (do trzech) (2)
Park Krajobrazowy Doliny Sanu, (2)
Park Krajobrazowy Gór Słonnych, (2)

I.H. Szlaki kulturowe:

Przebiegające przez region lub jego miejscowości materialne lub realne szlaki o znaczeniu krajowym (za pierwsze 3) (6)
Szlak Architektury Drewnianej, (6)
Materialne lub realne szlaki lub trasy w poszczególnych miejscowościach regionu (za pierwsze trzy) (3)
Ekomuzeum „Trzy Kultury” w Lutowiskach (ścieżka przyrodniczo-historyczna), (3)
Ekomuzeum „W Krainie Bojków” w Zatwarnicy (m.in. 2 ścieżki przyrodniczo-historyczne), (3)
Ekomuzeum „Hołe” w Dźwiniaczu Dolnym (28 km. ścieżka historyczno-przyrodnicza prowadząca przez 6 miejscowości), (3)
Oferta objazdu turystycznego w przewodniku na zamówienie (za pierwsze dwie trasy) (1)
Stowarzyszenie Przewodników Turystycznych „Karpaty”–Mała Obwodnica Bieszczadzka, (1)
Stowarzyszenie Przewodników Turystycznych „Karpaty”–Duża Obwodnica Bieszczadzka, (1)

Kategoria II: Elementy obsługi turystycznej:

II.A. Informacja turystyczna:

Informacja turystyczna na miejscu regularnie czynna (2):
Bieszczadzkie Centrum Informacji Turystycznej i Promocji w Ustrzykach Dolnych, (2)
Przewodnicy miejscy lub terenowi na zamówienie (3)
Stowarzyszenie Przewodników Turystycznych „Karpaty”, (3)

II.B. Infrastruktura turystyczna:

Hotele 5,4,3,2,1-gwiazdkowe, hostele, schroniska, kwatery zorganizowane [56] – (za pierwsze dwa obiekty każdej kategorii) (2)

Hotele 5* brak

Hotele 4* brak

Hotele 3* *Hotel „Laworta”, Ustrzyki Dolny (2); Hotel „Górski”, Ustrzyki Górne (2)*

Schroniska: *Schronisko górskie „Chatka Puchatka”, Połonina Wetlińska (2); Schronisko górskie pod Małą Rawką (2)*

Kwatery zorganizowane: „*Lemkowo” Daniel Trzaska, 38-713 Lutowiska 78 (2), „Chata Magoda” Jadwiga Miłoszewicz 38-713 Lutowiska 27A (2)*

Restauracje z autentyczną kuchnią regionalną, (za pierwszy obiekt) (3)

Karczma „Wilcza Jama” Smolnik, (3)

II.C. Infrastruktura komunikacyjna:

Przystanek autobusowy na miejscu (za pierwszy) (1)

Przystanek autobusowy w Ustrzykach Dolnych (1)

Droga ekspresowa lub droga główna krajowa w odległości mniej niż 10 km (za pierwsze dwie) (2)

Droga krajowa nr 84 Sanok-Lesko-Ustrzyki Dolne - Krościenko (przejście graniczne PL-UA) (2)

II.D. Promocja turystyczna:

Udział w targach pośredni – jako część województwa podkarpackiego

Kategoria III: Pozostała oferta czasu wolnego:

III.A. Instytucje kultury:

Kino stałe (za pierwszy obiekt) (2)

Kino „Orzeł” w Ustrzykach Dolnych, (2)

III.B. Atrakcje krajobrazowe:

Góry ze znakowanymi szlakami turystycznymi na terenie regionu, (2)

Bieszczady i Góry Sanocko-Turczańskie (m.in. część Głównego Szlaku Beskidzkiego), (2)

Jeziora (zdadne do kąpieli, dostępne) ze szlakami pieszymi/rowerowymi

Część linii brzegowej sztucznego Jeziora Solińskiego (2)

III.C. Oferta sportowa, edukacyjna i rekreacyjna:

Baseny kryte ogólnodostępne – (za pierwszy obiekt) (2)

Pływalnia Delfin w Ustrzykach Dolnych, (2)

Plaże morskie ogólnodostępne, plaże jeziorne, rzeczne – (za pierwszy obiekt) (2)

Plaża nad Jeziorem Solińskim w Chrewcie, (2)

Stale centra sportowe z ofertą ogólnodostępną (za pierwszy obiekt) (2)

Wyciągi narciarskie na zboczach Gromadzynia i Laworty w Ustrzykach Dolnych, (2)

Kategoria IV: Inne czynniki wspierające turystykę kulturową:

IV.A. Instytucje w regionie:

Brak

IV.B. Oferta turystyki zdrowotnej w regionie:

Centrum Konferencyjno-Rekreacyjne w Czarnej – turnusy rehabilitacyjne, (2)

IV.C. Oferta turystyki biznesowej w regionie:

Całoroczne centra konferencyjne (za pierwszy obiekt) (3)

Centrum Konferencyjno-Rekreacyjne „Czarna Perła Bieszczadów” w Czarnej, (3)

IV.D. Oferta shoppingu w regionie:

Brak

IV.E. Zagraniczne Partnerstwa Miast i Regionów:

Istnienie zagranicznych związków partnerskich regionu lub jego miejscowości (pierwsze cztery) (1)

Stary Sambor (Ukraina) – Ustrzyki Dolne, (1)

Medzilaborce (Słowacja) – Ustrzyki Dolne, (1)

Snina (Słowacja) – Gmina Lutowiska, (1)

Stary Sambor (Ukraina) – Gmina Czarna, (1)

Suma punktów:

Kategoria I – 131 pkt (średni potencjał turystyczny)

Kategoria II – 23 pkt

Kategoria III – 12 pkt

Kategoria IV – 9 pkt

Suma punktów wszystkich kategorii – 175 pkt.

3. Interpretacja wyników analizy potencjału

W przedstawionej poniżej tabeli zestawiono szczegółową punktację ustaloną dla poszczególnych kategorii przeprowadzonego badania. W opisowej interpretacji wyników zaprezentowano i oceniono działania podejmowane w zakresie organizacji turystyki w mikroregionie.

Kategoria	Podkategoria	Uzyskane punkty	Maks. liczba punktów
I. Potencjalne cele turystyki kulturowej	I.A. Zabytki, w tym:	36	475
	I.A. a. zabytki sakralne	14	122
	I.A. b. zamki i pałace	0	108
	I.A. c. inne zabytki arch. i techn.	22	140
	I.A. d. obiekty militarne	0	18
	I.A. e. dodatkowe punkty	0	85
	I.B. Miejsca historyczne/znaczące	8	240
	I.B. a. Budowle hist. i monumenty	6	102
	I.B. b. Cmentarze historyczne	2	56
	I.B. c. Budowle współczesne	0	10
	I.C. Dzieła sztuki (pojedyncze)	3	72
	I.D. Muzea i Wystawy	15+6	115+90
	I.E. Eventy kulturowe	24	150
	I.F. Zakłady przem. z ofertą turystyczną.	0	16
	I.G. Kultur. znacząca oferta przyrodnicza	16	53
I.H. Szlaki kulturowe	17	106	
RAZEM za kategorię I	131	1245	
II. Elementy obsługi turystycznej	II.A. Informacja turystyczna	5	17
	II.B. Infrastruktura turystyczna	15	51
	II.C. Infrastruktura komunikacyjna	3	32
	II.D. Promocja turystyczna	0	20

	Razem za kategorię II	23	120
III. Pozostała oferta czasu wolnego	III.A Instytucje kultury	2	12
	III.B. Atrakcje krajobrazowe	4	14
	III.C. Oferta sport., eduk., rekr.,	6	13
	Razem za kategorię III	12	39
IV. Inne czynniki wspierające turystykę kulturową:	IV.A. Instytucje w regionie	0	15
	IV.B. Oferta turystyki zdrowotnej	2	16
	IV.C. Oferta turystyki biznesowej	3	11
	IV.D. Oferta shoppingu	0	11
	IV.E. Zagraniczne partnerstwa	4	4
	Razem za kategorię IV	9	57
SUMA	Wszystkie kategorie	175	1453

Wnioski: ocena potencjału turystyczno-kulturowego powiatu bieszczadzkiego

Wyniki przeprowadzonej procedury waloryzacyjnej, że powiat bieszczadzki posiada średni potencjał turystyczno-kulturowy (131 pkt w kategorii I). Punktacja nie jest wysoka z uwagi na brak w regionie bardzo silnych atrakcji kulturowych. Z powodu braku dużego ośrodka miejskiego z licznymi atrakcjami nie ma w regionie perspektyw rozwoju typowej turystyki miejskiej. Wydaje się, że potencjał turystyczno-kulturowy Bieszczadów warto rozpatrywać z punktu widzenia wszystkich trzech powiatów, nie tylko prezentowanego tutaj powiatu bieszczadzkiego z siedzibą w Ustrzykach Dolnych. Odwiedzający region turyści nie wybierają konkretnego powiatu jako destynacji, lecz Bieszczady jako większą całość – z atrakcjami muzealnymi Sanoka, Jeziorem Solińskim i zaporą wodną w Solinie, a także najwyższymi szczytami górskimi, połoninami i drewnianymi cerkwiami.

Posiadane zasoby samego powiatu bieszczadzkiego umożliwiają jednak rozwój kilku form turystyki kulturowej. Spośród nich największe perspektywy stoją przed turystyką przyrodniczo-kulturową, która może rozwijać się w oparciu o Bieszczadzki Park Narodowy z muzeum przyrodniczym w Ustrzykach Dolnych, a także parki krajobrazowe i rezerваты. Wiosną 2012 r. uroczyście otwarto Zagrodę Pokazową Żubrów w miejscowości Muczne, która stanowi główną atrakcję Leśnego Kompleksu Promocyjnego „Lasy Bieszczadzkie”.

Na turystyczną atrakcyjność regionu wpływają również zachowane dawne drewniane cerkwie greckokatolickie. Niestety w większości przypadków do dnia dzisiejszego nie przetrwało oryginalne wyposażenie, a żadne ze wspomnianych świątyń nie pełni obecnie swojej pierwotnej funkcji. Większość z nich to obecnie kościoły rzymskokatolickie. Zachowana w Ustrzykach Dolnych cerkiew greckokatolicka w latach 1952–1985 użytkowana była jako magazyn, ale w końcu lat 80-tych została zwrócona grekokatolikom.

Oferta przewodnicka na terenie regionu przedstawia się bardzo dobrze. Oprócz możliwości zamówienia przewodnika za pośrednictwem oddziałów Polskiego Towarzystwa Turystyczno-Krajoznawczego w Sanoku i Ustrzykach Dolnych, można również skorzystać z pomocy przynajmniej czterech biur podróży zajmujących się turystyką przyjazdową nie tylko na terenie omawianego powiatu, ale całych szeroko pojętych Bieszczadów.

Jeśli chodzi o bazę noclegową, to najlepiej rozwinięta jest prywatna baza noclegowa. Przeważają gospodarstwa agroturystyczne i niewielkie pensjonaty. Na terenie powiatu istnieje również kilka górskich schronisk turystycznych. Brakuje natomiast hoteli oferujących najwyższy standard.

Coraz lepiej rozwija się sektor usług gastronomicznych. Bieszczadzcy restauratorzy coraz częściej w swojej ofercie sięgają po dania inspirowane kuchnią ukraińską czy myśliwską.

Wciąż jednak restauracje oferujące autentyczną kuchnię regionalną stanowią znaczną mniejszość.

Choć oraz częściej pojawiają się na omawianym terenie szlaki turystyczno-kulturowe, a także ekomuzea, z których pierwsze utworzono w 2006 r. w Lutowiskach. Spośród szlaków turystyczno-kulturowych najważniejsze są oczywiście bieszczadzkie odcinki Szlaku Architektury Drewnianej ukazujące zabytki architektury cerkiewnej. Trzeba jednak zaznaczyć, że w wielu przypadkach brakuje należytej konserwacji oznaczeń szlaków i tablic informacyjnych.

Konieczna wydaje się jednak tematyizacja ofert turystycznej regionu. Wciąż bowiem nie dostrzega się niektórych form turystyki kulturowej, które mogłyby z powodzeniem rozwinąć się w powiecie. Wydanie specjalnego przewodnika tematycznego z opisem opracowanych na jego potrzeby tras tematycznych z pewnością zwiększyłoby liczbę turystów kulturowych przybywających w Bieszczady. Wielu twórców literackich i filmowych inspirowało się w swoich dziełach opisywanym regionem, dlatego też zasadny wydaje się postulat utworzenia bieszczadzkiego szlaku dla miłośników turystyki literackiej i filmowej. Od ośmiu lat w Ustrzykach Dolnych z inicjatywy Bieszczadzkiej Grupy GOPR oraz władz samorządowych odbywa się z powodzeniem Przegląd Filmów Górskich. Oprócz pokazów filmów związanych z górami odbywają się również spotkania z alpinistami, a także koncerty. Warto byłoby zorganizować podobny przegląd filmów poświęconych Bieszczadom. Około dziesięciu lat temu impreza tego typu odbywała się w Lutowiskach jednak po kilku edycjach zaprzestano jej kontynuacji. Szczególne miejsce wśród bieszczadzskich filmów zajmują obrazy oparte na scenariuszach Jerzego Janickiego, który przez wiele lat odwiedzał Bieszczady, gdzie w Chmielu (gm. Lutowiska) miał swój dom.

Wciąż nie są należycie wykorzystane zasoby umożliwiające rozwój bieszczadzkiej tanatoturystyki. Liczne *cerkwiska* i *powsia* umożliwiają poznanie minionego świata przedwojennych Bieszczadów, który został unicestwiony wraz z wysiedleniem rdzennej ludności w latach 40-tych ubiegłego wieku. Na terenie powiatu bieszczadzkiego znajdują się również dwa cmentarze żydowskie – w Ustrzykach Dolnych i Lutowiskach.

Nadal niewykorzystane w należnym stopniu są np. zabytki techniki związane z wydobyciem ropy naftowej w rejonie Ustrzyk Dolnych (m.in. budynek rafinerii „Fanto”) czy z dawnym transportem drzewnym (pozostałości mostów kolejki wąskotorowej czy zarośnięte torowiska w Dolinie Górnego Sanu). Popularność, z jaką spotykają się publikacje poświęcone bieszczadzkiemu kolejkom wąskotorowym wskazuje, że warto byłoby utworzyć szlak tematyczny poświęcony tej formie transportu. W tym momencie większość pozostałości po dawnych torowiskach czy mostach kolejowych jest trudnodostępna dla przeciętnego turysty.

Reasumując, choć powiat bieszczadzki jednoznacznie jest regionem atrakcyjnym z punktu widzenia turystyki kulturowej, to wciąż potrzebuje lepszych działań z zakresu promocji.

4. Powiat bieszczadzki jako destynacja turystyki kulturowej

Spośród form turystyki kulturowej w powiecie bieszczadzkiemu zdecydowanie dominują dwie – turystyka przyrodniczo-kulturowa oraz turystyka dziedzictwa kulturowego. Wydaje się jednak, że wciąż istnieje niewykorzystany potencjał w zakresie tanatoturystyki, turystyki obiektów poprzemysłowych i technicznych, a nawet turystyki filmowo-literackiej.

Turystyka przyrodniczo-kulturowa

Turystyka przyrodniczo-kulturowa jest dominującą formą turystyki kulturowej w powiecie bieszczadzkiemu. Największym walorem mikroregionu jest Bieszczadzki Park Narodowy,

którego spora część znajduje się na terenie powiatu. Oprócz niego na obszarze powiatu bieszczadzkiego utworzono dwa parki krajobrazowe – PK Doliny Sanu i PK Gór Słonnych. W Ustrzykach Dolnych funkcjonuje muzeum przyrodnicze BdPN. Warto zaznaczyć, że lesistość w powiecie bieszczadzkim wynosi aż 68,4%.

Wielką atrakcją BdPN są pokrywające najwyższe szczyty górskie połoniny. Jest to piętro roślinności o charakterze naturalnym, jednak zostało ono powiększone z powodu kilkukrotnej działalności człowieka – poszerzanie obszaru pod pastwiska za pomocą karczowania i wypalania zarośli oraz fragmentów lasu.

W maju 2012 r. uroczyście otwarto zagrodę pokazową zębów w Mucznej k. Stuposian, która stanowi jedną z największych atrakcji Leśnego Kompleksu Promocyjnego „Lasy Bieszczadzkie”.

Turystyka dziedzictwa kulturowego, podróże tematyczne wzdłuż szlaków

Na terenie powiatu bieszczadzkiego nie zachowała się zbyt wielka liczba obiektów zabytkowych. Na taki stan rzeczy wpłynęła historia regionu, który w latach 1939-1951 został pozbawiony rdzennej ludności. Wiele wsi do tej pory pozostaje jedynie nazwami na mapach, a o minionym świecie przypominają jedynie zapomniane cmentarze, dziedziczące drzewa owocowe, stare studnie i piwnice, a także ślady po podmurówkach nieistniejących od kilkadziesiąt lat domów. W gminie Lutowska spośród 30 miejscowości połowa jest niezamieszkała, a pozostałe mają znacznie mniej mieszkańców niż przed II wojną światową, a nawet u schyłku XVIII stulecia.

Pomimo tak wielkiego spustoszenia jakie zostało spowodowane przymusowym wysiedleniem ludności ruskiej – Bojków, głównymi atrakcjami kulturowymi powiatu bieszczadzkiego są zachowane dawne drewniane cerkwie. Obecnie żadna z tych świątyń nie pełni swoich pierwotnych funkcji. Praktycznie wszystkie cerkwie służą obecnie wiernym obrządku rzymskokatolickiego. Wyjątek stanowi tutaj, największa w Bieszczadach, cerkiew w miejscowości Bystre, która jest własnością Bieszczadzkiego Oddziału Towarzystwa Opieki nad Zabytkami. Spośród murowanych świątyń obrządku wschodniego, jedynie cerkiew w Ustrzykach Dolnych została zwrócona grekokatolikom.

Do najcenniejszych bieszczadzkich cerkwi należy świątynia ze Smolnika nad Sanem. Obecnie trwają zaawansowane starania aby obiekt ten trafił, wraz z kilkoma innymi cerkiewiami z Polski i Ukrainy na Listę Dziedzictwa UNESCO. Cerkwie w Smolniku wybudowana w 1791 r. stanowi przykład tzw. stylu bojkowskiego i jest ostatnim obiektem w Polsce, który zachował pełne cechy tego stylu. W powiecie bieszczadzkim znajduje się również nieużytkowana cerkiew w Liskowatym, która w swej formie najbardziej zbliżona jest do cerkwi bojkowskich. Ten ostatni obiekt wymaga natychmiastowego remontu.

Najważniejszą trasą turystyczną, która ułatwia poznawanie obiektów drewnianej architektury sakralnej są bieszczadzkie odcinki Szlaku Architektury Drewnianej Województwa Podkarpackiego.

Z uwagi na istotny wkład ludności żydowskiej w dzieje regionu autor niniejszego opracowania postuluje utworzenie szlaku turystycznego, który obejmowałby zarówno powiat bieszczadzki, jak i leski oraz sanocki i ukazywałby dzieje Żydów w Bieszczadach. Na terenie powiatu bieszczadzkiego na trasie proponowanego szlaku znalazłyby się m.in.: przebudowany gmach dawnej synagogi i kirkut w Ustrzykach Dolnych, dawna szkoła żydowska w Lutowiskach oraz pozostałości synagogi i duży cmentarz żydowski w tejże miejscowości.

Bieszczadzka tanatoturystyka

Wspomniano wyżej o dwóch kirkutach znajdujących się w powiecie bieszczadzkim. Oprócz nich do obiektów bieszczadzkiej tanatoturystyki należą dawne cmentarze przycerkiewne. Najciekawsze znajdują się w Brzegach Górnych (grupa nagrobków kamiennych wykutych

przez miejscowego rzeźbiarza ludowego Hrycia Buchwaka), Bystrem (część najciekawszego w Bieszczadach zespołu ludowej kamieniarki obejmującej miejscowy cmentarz oraz 12 krzyży przydrożnych w Bystrem i Michniowcu), Beniowej, a także w wysuniętej najbardziej na południe Polski niezamieszanej miejscowości Sianki.

Najcenniejszy i jednocześnie najstarszy nagrobek bieszczadzki można podziwiać w miejscowości Chmiel. Jest to płyta nagrobna zmarłej w 1644 r. Fieronii z Dubrawskich Orlickiej. Przez szereg lat nagrobek ten służył za próg przed wejściem do miejscowej cerkwi. Niedawno został przykryty stylizowanym zadaszaniem, a obok ustawiono tablice z odrysowaniem i tłumaczeniem inskrypcji napisanej w języku starocerkiewnosłowiańskim.

Na omawianym terenie dominują dawne cmentarze greckokatolickie, ale np. w miejscowości Bandrów znajduje się również zaniedbana nekropolia ewangelicka, która służyła potomkom niemieckich kolonistów.

Turystyka literacko-filmowa

Przez wiele lat odwiedzał Bieszczady, a następnie kupił dom w miejscowości Chmiel (gm. Lutowska), znany polski pisarz i scenarzysta filmowy Jerzy Janicki. Bieszczadzkie pobyty zainspirowały go do napisania kilku opowiadań, które złożyły się na popularny tom pt. „Nieludzki doktor”. Na podstawie opowiadań powstało kilka filmów bieszczadzskich – m.in. „Wolna sobota”, „Hasło”, „Wesołych świąt” czy „Kino objazdowe”.

Warto wspomnieć, że na terenie powiatu bieszczadzkiego, w rejonie Lutowisk, realizowano „chreptiowskie” sceny filmu Jerzego Hoffmana „Pan Wołodyjowski” (1969). W pobliżu miejscowości Skorodne wybudowano stanicę Małego Rycerza, a we wsi Chmiel nakręcono pożar Raszkowa.

W twórczości Jerzego Harasymowicza (1933–1939) można odnaleźć liczne nawiązania do Bieszczadów. Ostatnią wolą tego poety było, aby jego prochy rozsypano nad połoninami. Harasymowicz upamiętniony jest niewielkim obeliskiem z tablicą pamiątkową, ustawionym na Przełęczy Wyżnej. Twórczość wspomnianego poety stała się podwaliną tzw. krainy łagodności, a jego wiersze są bardzo często wykonywane przez zespoły poezji śpiewanej. Ten rodzaj twórczości jest chętnie wykorzystywany przy okazji różnego rodzaju bieszczadzskich eventów kultury popularnej. Często gościem imprez organizowanych w gminie Lutowiska jest Harcerski Zespół Wokalno-Instrumentalny „Wołosatki”.

Często zapomina się o fakcie, że właśnie w bieszczadzkiej Czarnej urodził się w 1820 r. jeden z twórców nowoczesnego dziennikarstwa polskiego - Jan Dobrzański, redaktor, autor tekstów, a także założyciel wielu lwowskich czasopism.

Na rynku wydawniczym pojawia się coraz więcej książek poetyckich i wspomnieniowych związanych z Bieszczadami. Brakuje jednak tematycznego szlaku czy przewodnika który umożliwiłby lepsze poznawanie regionu pod tym kątem.

Turystyka eventowa kultury popularnej

Każda spośród trzech gmin powiatu bieszczadzkiego organizuje różnego rodzaju eventy. Czasami mają one formę zwykłego festynu gminnego, inne jak np. odbywające się co roku w lipcu Targi Końskie w Lutowiskach nawiązują do dawnych tradycji regionu. Wydaje się jednak, że brakuje jakiejś koordynacji, czy zwykłej wymiany informacji pomiędzy organizatorami eventów. Bardzo często zdarza się, że kilka wydarzeń, w różnych częściach Bieszczadów nakłada się terminami i tym samym stanowią dla siebie konkurencję.

Bardzo ciekawym wydarzeniem jest Przegląd Filmów Górskich organizowany z inicjatywy Bieszczadzkiej Grupy GOPR oraz Urzędu Miasta Ustrzyki Dolne. Oprócz prezentowania filmów o tematyce górskiej w ciągu dwóch dni odbywają się również spotkania z alpinistami i podróżnikami, a także koncerty. Przegląd odbywa się już od prawie dziesięciu lat, zawsze na początku roku kalendarzowego.

Turystyka obiektów przemysłowych i technicznych

Ta forma turystyki kulturowej znajduje się dopiero w powiśkach. Brakuje jak na razie odpowiedniej promocji interesujących obiektów związanych z wydobywaniem ropy naftowej, a także relikwów związanych z transportem drzewnym w Bieszczadach. Zupełnie niewykorzystane pod względem turystycznym są zabudowa dawnej rafinerii ropy naftowej „Fanto” w Ustrzykach Dolnych. Lepiej przedstawia się sytuacja wciąż funkcjonującej kopalni ropy naftowej w Czarnej, która znalazła się na trasie ścieżki dydaktycznej prowadzącej przez tę miejscowość. Przez teren powiatu przebiega fragment transgranicznego Szlaku Naftowego, wiodącego z Jasła do Lwowa. Rozważane jest włączenie do niego relikwów związanych z wydobywaniem ropy naftowej w miejscowości Polana.

Innymi ważnymi obiektami z punktu widzenia turystyki obiektów technicznych są relikwty związane z kolejką wąskotorową funkcjonującą w tzw. bieszczadzkiem worku. Można tam obejrzeć pozostałości mostów a także nasypów kolejowych. Obiekty te nie są objęte jakimś szlakiem tematycznym, jednak poznawanie ich ułatwiają liczne publikacje poświęcone bieszczadzkiej kolejkom leśnym – m.in. książki niezującego już Zygmunta Rygla oraz seria artykułów publikowana w roczniku krajoznawczym „Bieszczad”, wydawanym przez ToNZ Oddział Bieszczadzki.

Turystyka sentymentalna

Teren powiatu bieszczadzkiego do II wojny światowej zamieszkiwany był przede wszystkim przez Bojków i Dolinian – dwie ukraińskie, a ściślej mówiąc rusińskie grupy etnograficzne. Polacy stanowili mniejszość wśród mieszkańców. Oprócz nich na terenie dzisiejszego mikroregionu zamieszkiwali również Żydzi, skupieni przede wszystkim w Ustrzykach Dolnych i Lutowiskach, a także Niemcy, potomkowie osadników z końca XVIII w.

Bieszczady w latach 50. ubiegłego wieku stały się nowym domem dla kilkuset Greków, którzy po wojnie domowej w swoim kraju znaleźli schronienie w Polsce. Zdecydowana większość z nich wyjechała później, ale wydaje się, że na tym tle również istnieją pewne możliwości rozwoju turystyki sentymentalnej.

Reasumując należy stwierdzić, że żadna z form turystyki kulturowej, jakie rozwijają się czy też mogą się rozwinąć w powiecie bieszczadzkiem nie jest na tyle silna, aby traktować ją w oderwaniu od pozostałych dwóch powiatów regionu – powiatu sanockiego i leskiego. Połączenie sił trzech mikroregionów w zakresie promocji atrakcji turystycznych powinno dać lepszy efekt, a postulowane „Bieszczadzki Szlak Literacki” czy „Szlak Bieszczadzkiej Żydów” powinny przebiegać przez teren trzech powiatów.